

Інна Беспалько, кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ДО ПИТАННЯ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

На даний час пропорційність розглядається як основоположний принцип права, а саме як необхідна складова верховенства права. Принцип пропорційності є єдиним механізмом з верховенством права у питаннях захисту прав та свобод людини і забезпечення справедливого правового регулювання. Із цього питання Конституційним Судом України у своєму рішенні від 25 січня 2012 року №3-рп/2012 у справі №1–11/2012 було зазначено, що: «...одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею...» [4].

Базовими критеріями, які розкривають природу принципу пропорційності, є категорії «обмеження» та «баланс». Вказана пропорція має забезпечувати належний баланс загальносоціальних та індивідуальних інтересів. Держава має право обмежувати права людини тільки тоді, коли це дійсно необхідно, тільки в такому обсязі, в якому це необхідно для досягнення мети [3, с. 39]. Обмеження повинні бути найменш обтяжливими для людини у конкретних умовах.

Наслідком порушення вимоги пропорційності є надмірне втручання у права і свободи осіб, необґрунтоване обмеження приватних інтересів чи навіть повне їх ігнорування, що призводить до свавілля, незахищеності, дисбалансу у суспільстві, порушення справедливості, верховенства права, правової визначеності.

Сьогодні принцип пропорційності визнається загальним принципом права Європейського Союзу. Зокрема, він отримав закріплення у ст. 5 Договору про застосування Європейського співробітництва. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на відміну від права Європейського Союзу, принцип пропорційності прямо не закріплено. Однак у своїх рішеннях Європейський Суд з прав людини постійно посилається на дану засаду. При цьому він вирішує чотири групи питань: 1. Чи було передбачене законом дане обмеження. 2. Чи переслідувало воно одну з легітимних цілей. 3. Чи було воно необхідним у даному випадку. 4. Чи було воно розмірним до тієї мети, яка досягалась.

У Конституції та законах України (у тому числі і у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК України)) принцип пропорційності не отримав належного врегулювання, однак його застосування є обов'язковим у випадку обмеження прав людини.

Різноманітні обмеження у кримінальному провадженні є неминучими. Зокрема, вони є наслідком застосування заходів забезпечення кримінального провадження, які носять примусовий характер, який полягає у здійсненні впливу на учасників кримінального провадження з метою забезпечення виконання ними процесуальних обов'язків. Тому, правообмежувальний характер цих заходів обумовлює необхідність встановлення системи гарантій, які забезпечують їх законне і обґрунтоване застосування та пропорційність втручання у права і свободи людини [2, с. 201].

Засада пропорційності отримала відображення у ч. 3 та ч. 4 ст. 132 КПК України, відповідно до якої застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що: 1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи; 3) може бути виконане завдання, заради виконання якого слідчий, прокурор звертається з клопотанням. Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати змогу без застосування заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Дані положення закріплюють загальні положення, що є обов'язковими при застосуванні всіх заходів забезпечення кримінального провадження та конкретизуються залежно від того чи іншого заходу.

Прояви пропорційності можна спостерігати також і в інших статтях КПК України. Зокрема, застосування заходів фізичного впливу не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення приводу і мають зводитися до мінімального впливу на особу (п. 3 ст. 143). Вартість майна, яке належить арештувати, повинна бути співмірною розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 8 ст. 170). При вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя, суд повинен враховувати розмірність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження (п. 5 ч. 2 ст. 173).

Яскраво також прослідковується застосування принципу пропорційності в положеннях КПК України стосовно запобіжних заходів. Зокрема, слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти ризику або ризикам (ч. 3 ст. 176). Розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого. Розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непропорційним для нього (п. 4 ст. 182). Це, без сумніву, неповний перелік прикладів врахування пропорційності під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проте він є достатнім для відображення необхідності виділення пропорційності як засади сучасного кримінального провадження України.

Для правильного застосування пропорційності важливе значення має *тест на пропорційність*. При цьому він традиційно охоплює три критерії: належність, необхідність

і розумність. *Належність* означає, що використані засоби мають бути належними для досягнення конкретної мети. *Необхідність* використаних засобів пояснюється тим, що вони повинні мати найменш обтяжуючий ефект для тієї чи іншої цінності. І, зрештою, тест на *розумність* означає, що використані засоби мають бути пропорційними очікуваним результатам, а тягар, який несе особа, не має бути надмірним [1, с. 18].

Можно продемонструвати можливість застосування тесту на пропорційність на прикладі заходів забезпечення кримінального провадження.

Належність обмеження визначається тим, що за допомогою заходу забезпечення може бути виконане завдання, для якого він застосовується. *Необхідність* зобов'язує врахувати змогу без застосування заходу забезпечення кримінального провадження або застосовуючи більш м'який засіб домогтися бажаного результату; *розумність* відображається у тому, що потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, у відповідності з обґрунтованою підозрою щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Також тест на пропорційність можливо продемонструвати на прикладі запобіжних заходів. *Належність* обмеження визначається тим, що може бути досягнута мета запобіжного заходу, яка полягає у забезпеченні виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для даного кримінального провадження; 3) незаконно впливати на учасників кримінального провадження; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином.

Необхідність зобов'язує врахувати наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що підозрюваний може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України. *Розумність* означає, що обмеження прав особи шляхом застосування запобіжних заходів не може перевищувати майбутнє можливе обмеження прав цієї особи внаслідок притягнення її до кримінальної відповідальності. Тому процедура щодо застосування заходів кримінального процесуального примусу має здійснюватись залежно від ступеня тяжкості злочину, в якому підозрюється особа.

На підставі вищезазначеного слід зробити висновок, що на рівні кримінального провадження принцип пропорційності належить до загальноправових та забезпечує верховенство права. Чинне кримінальне процесуальне законодавство хоч і містить норми, які скеровані на забезпечення пропорційності, однак воно потребує у цьому контексті певного вдосконалення. А саме – існує необхідність чіткого нормативного врегулювання даної засади.

Список використаної літератури

1. Гловюк І. В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012р.: ідеологія та практика правозастосування*: колективна монографія. Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 12–39.

2. Кримінальний процес: підручник/ О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін.; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Право, 2018. 584 с.
3. Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права. *Право України*. 2017. № 7. С. 39–46.
4. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року №3-рп/2012, справа №1–11/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Кафедра кримінального процесу
Кафедра кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС: СУЧАСНИЙ ВИМІР ТА ПРОСПЕКТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

**II ХАРКІВСЬКИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОЛІЛОГ**

*Присвячений актуальним питанням
застосування заходів забезпечення кримінального провадження*

(м. Харків, 12 грудня 2019 р.)

2 • 2019

Харків
«Право»
2020